
Ю.Ю. Завгородній,
кандидат філософських наук,
докторант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРЕСУ В.В. ЛЕСЕВИЧА ДО БУДДИЗМУ *

Володимир Вікторович Лесевич (1837–1905) – відомий філософ-позитивіст і емпіріокритик, публіцист, громадський діяч.

Як правило, філософські енциклопедичні видання, які побачили світ не лише в Росії та Україні після 1991 р., а й у Радянському Союзі, містять окрему статтю, присвячену біобібліографічним даним і поглядам В.В. Лесевича [1]. Окрему статтю, присвячену українському філософу, можна зустріти і в польських філософських енциклопедичних виданнях [2]. Згадується він і у підручниках з історії російської й української філософії [3]. Але в усіх зазначених виданнях інтерес В.В. Лесевича до буддизму зазвичай або не згадується зовсім, або згадується побіжно [4, 310].

Не кращий стан справ із висвітлення інтересу В.В. Лесевича до буддизму й у працях, присвячених історії буддійської або ж індійської філософії у Російській імперії, які вийшли друком у колишньому Радянському Союзі та в Російській Федерації [5]. В інших країнах, як і в Україні, такі дослідження нам невідомі.

Відтак, розглянемо особливості зацікавлення В.В. Лесевича буддизмом, яке ще не ставало предметом спеціального наукового дослідження. Наш подальший виклад зосередимо довкола чотирьох аспектів.

1. Перелік опублікованих праць В.В. Лесевича, присвячених буддизму.

Нам вдалося встановити, що з даної тематики В.В. Лесевичу належить вісім авторських публікацій [6]. Першу з них було видано в 1886 р., а останню – у 1902 р. Тобто цікавість до буддизму у Лесевича існувала понад п'ятнадцять років, і припадає вона на останні десятиліття життя мислителя. Перша стаття, присвячена буддизму, а саме – “Буддійський моральний тип” була надрукована, коли В.В. Лесевич перебував останні роки заслання. Тому можна припустити, що його цікавість до буддизму виникла саме у засланні (1879–1888), а можливо, що ним якоюсь мірою і зумовлена. Визначити точніше причину появи інтересу В.В. Лесевича до буддизму поки що не вдалося.

2. Форми виявлення інтересу В.В. Лесевича до буддизму.

Свій інтерес до буддизму В.В. Лесевич виявляв у кількох формах.

Насамперед, у своїх працях він досліджує буддизм як релігійно-філософський феномен (див. далі). Також перекладає буддійські тексти, використовуючи при цьому наявні переклади французькою (наприклад, едикти царя Ашоки за книгою Сенара “Les inscriptions de Piyadasi”, три авадани за перекладом із китайської Ст.Жюльєна “Les Avadanas” (Paris, 1859. 3 vols.)) і німецькою мовами (наприклад, відому легенду про споглядання Ар'ясангою Будди Майтреї з “Історії буддизму” Таранатхи в перекладі з тибетської А.Шифнера “Taranathas Geschichte des Buddhismus in Indien”. – S.Peters., 1869); знаходить час для редакторської роботи (наприклад, редагування першого (1890) і другого (1893) видань поеми Е.Арнольда “Світло Азії” у перекладі А.Анненської).

У журналі “Російська думка” він друкує “Буддійський катехізис” Г.Олькотта і статтю Е.Арнольда “Цейлон і буддисти” (у перекладі А.С. Петрункевич), відзначаючи при цьому необхідність знайомства “зі змістом теософобуддійського учення, яке вже має, за свідченнями Revue d'histoire des religions (87, II), послідовників в одній з європейських столиць і у багатьох відношеннях вельми знаменного для нашого часу” [7, 17].

Володимир Лесевич виступає з лекціями про буддизм у різних містах України (наприклад, у Катеринославі, Херсоні, Одесі), здійснює просвітницьку і добродійну

діяльність. Вступ до його брошури “Буддійські легенди та їх співвідношення з буддійськими догматами” містить не лише переконливі підтвердження цих аспектів діяльності Лесевича, а й схвальні відгуки, викладені видавцями: “Стаття “Буддійські легенди та їхнє співвідношення з буддійськими догматами” була надрукована в “Одеських новинах”, а гонорар пожертвований автором на користь найбільш бідних єврейських дітей професійної школи, заснованої М.І. Глазер. Прибуток з цього видання був пожертвований автором для цієї самої мети... В.В. Лесевич людина глибокого розуму, зігрітого любов'ю до людства. Дуже ще пам'ятні його блискучі лекції про буддизм, фольклор і т.п., прочитані з благодійною метою у різних містах” [8, 3].

Також відомо, що В.В. Лесевич листувався з цейлонськими буддистами. Про це він згадує у передмові до другого видання поеми Е. Арнольда “Світло Азії”.

Окремої уваги заслуговує поява вірша з красномовною назвою “Просвічення Сідартха” і промовистим епіграфом: “Присвячую пам'яті мого невіджалуваного друга, професора В.Лесевича” [9, 84]. Автором цих рядків був український поет і перекладач Петро Сильвестрович Карманський (1878–1956), активний учасник відомого літературного об'єднання “Молода Муза”, яке виникло у Львові у 1907 р. Лесевич був не лише знайомий із Карманським, а й істотно вплинув на долю останнього. Саме завдяки його зусиллям (відзначимо, що між ними тривало довірливе листування, в якому обговорювались питання віри і духовної кризи), Карманський залишає семінарію і можливість стати греко-католицьким священником, обравши шлях світської університетської освіти.

Про те, які прояви і відгуки знаходив інтерес В.В. Лесевича до буддизму у тогочасному суспільстві Російської імперії та за його межами, відомо, на жаль, ще дуже мало. Будемо сподіватися, що дослідження архівних матеріалів українського мислителя дасть можливість значно розширити наше уявлення про його контакти, наприклад, з представниками буддійської традиції, про просвітницьку діяльність, духовні пошуки і впливи.

3. Особливості представлення буддизму (подача матеріалу) В.В. Лесевичем у його працях.

Цікаво простежити те, як саме В.В. Лесевич подає матеріал про буддизм своєму читачеві. Звернемось до обох видань поеми Е. Арнольда “Світло Азії”, редактором яких, як ми пам'ятаємо, був Лесевич. Редакторські принципи видань викладені у передмовах, які засвідчують, що редактор піклувався про читача і намагався врахувати його побажання, які надходили до редакції. До його головних прагнень належали: “збереження буддійського духа” разом із зрозумілим і дохідливим поясненням віддалених індійських реалій. Розв'язанню цих завдань мав допомогти вступ, який складався з двох розділів: “Ведийський період” і “Брагманський період” книги відомого французького психолога й антрополога Гюстава Ле Бона (1841–1931) “Les civilisations de l'Inde” (Paris, 1887), а також посторінкових приміток і додатку. Додаток до другого видання містив статті Володимира Лесевича: “Буддизм на Цейлоні” і “Буддизм за едиктами царя Ашоки Великого”. При цьому редактор відзначав, що “примітки, які я надав першому виданню перекладу, були мною тепер переглянуті і доповнені за допомогою відомого твору Спенс Гарді про буддизм і словників Ейтеля і Чільдерса, а також й інших творів, на які зроблені примітки у статтях, що додаються до цього видання” [10, VIII].

У другому виданні з'явилися й ілюстрації, точніше фото. Їхня поява була не випадковою. У такий спосіб В.В. Лесевич намагався заповнити ті “деякі прогалини”, на які йому вказувало “чимало читачів першого видання поеми”. Ілюстрації мали сприяти “жвавості й яскравості тих образів, які викликає читання поеми Арнольда”. Окремо Лесевич звертає увагу на те, що “сюжети цих ілюстрацій запозичені безпосередньо з того життя, яке і в наш час базується ще на світоглядах, про які

мовиться у книзі, що зараз пропонується увазі читача, а саме: брагманізмі і буддизмі” [10, VI].

Зв’язок давніх фактів із сучасністю, або ж наявність їх у житті як такому для В.В. Лесевича були особливо важливими. Тому він намагається підібрати ілюстративний матеріал не лише з відомих йому видань (наприклад, зображення Будди з французького перекладу “Лаліта Вістара” Фуко), а й використовує фото буддійських монахів, отримані ним “від одного з представників цейлонської буддійської інтелігенції”.

Такий докладний і прискіпливий підхід до подання буддизму Лесевичем простежується і в інших його працях. На нашу думку, його можна пояснити позитивістськими поглядами мислителя, пильною (підвищеною) увагою Володимира Лесевича до факту як такого: “Отже, предметом вивчення позитивної філософії є дійсність у найтіснішому смислі цього слова, тобто та частина всесвіту чи космосу, яка якоюсь мірою може, у часі і просторі, підлягати нашому спостереженню і досвіду” [11, 224].

Проте, якщо ми можемо помітити хоча б певний вплив філософських поглядів Лесевича на спосіб представлення (подачі, викладу) ним матеріалу про буддизм, то запитання: “Завдяки чому або кому у поле зору дослідника потрапила саме буддійська частина всесвіту?” лишається відкритим.

4. Особливості сприйняття (осмислення) буддизму В.В. Лесевичем.

Одним із найцікавіших і, водночас, складних аспектів аналізу інтересу В.В. Лесевича до буддизму є його осмислення давньоіндійського релігійно-філософського вчення. Це частково пояснюється тим, що свою авторську позицію Лесевич не завжди чітко артикулює, надаючи перевагу неупередженому викладу фактів.

Відзначимо, що свого часу Лесевич “мав репутацію філософського і соціологічного ерудита”. Така його характеристика поширюється і на статті, присвячені буддійській тематиці. Вони містять цитати і посилання не лише на буддологічну літературу, видану англійською (наприклад, Rhys Davids. Buddhism... – L., 1862; R.C. Childers. A Dictionary of the Pali Language. – L., 1875; S.Beal. Buddhism in China. – L., 1884), німецькою (наприклад, H.Kern. Der Buddhismus und seine Geschichte in Indien. – Leipzig, 1884; A.Bastian. Die Weltauffassung der Buddhisten. – Berlin, 1870; Subhadra Bickschu. Buddhistischer Katechismus. – Braunschweig, 1888), польською, (наприклад, M.Straszewski. Powstanie w goswoj pessymismu w Indyach. – Krakow, 1884), російською (наприклад, И.П. Минаев. Буддизм. Исследования и материалы. Т. I, вып. I. – СПб., 1887), французькою (наприклад, E.Burnout. Introduction a l’histoire du Buddhisme Indien. – Paris, 1876) мовами, а й на літературу широкого кола гуманітарної проблематики. При цьому додаються італійська й іспанська мови.

Хоча В.В. Лесевич знав про поділ буддизму на “південний” і “північний”, проте у свої працях він приділяв увагу переважно буддизму часів Будди і південному буддизму (наприклад, сучасному стану буддизму на о. Цейлон). Цим, зокрема, пояснюється той факт, що свої висновки він робить на істотно обмеженій джерелознавчій базі, але поширює їх на весь буддизм. До того ж з’ясовується, що для Лесевича не лише метафізика, а й містицизм, споглядання й екстаз – це явища одного порядку, які не можуть бути сприйняті позитивно у принципі.

Не зважаючи на щойно висловлені зауваження в адресу зумовленості посилань Лесевича, його аргументація на користь власної позиції, тим не менш, варта уваги.

Під час першого знайомства з поглядами В.В. Лесевича на буддизм може скластися враження, що він сприймав це вчення виключно схвально. Так, Лесевич відзначав, “що у наш час тільки якісь дикуни можуть дозволяти собі висловлювати про буддизм віджилі судження легковажного верхоглядства, наприклад, ставлення буддизму ідолопоклонства тощо, або ж заперечення його великої історичної ролі і значення істин, які у ньому містяться” [12, 165].

До важливих і перспективних висновків, зроблених В.В. Лесевичем, слід зарахувати розуміння ним буддизму як поліморфного явища, що складається з історії, догматики, метафізики й етики. При цьому центральною складовою буддизму він вважав метафізику: “Первісний буддизм, – буддизм самого Будди, – був швидше вченням філософським, точніше – метафізичним, і тому у вищій ступені здатним до еволюції саме у філософському напрямку” [13, 4], “І справді, метафізика та етика, що на ній базується, становлять у буддизму все, або ж майже все” [14, 73].

Проте Лесевич не може прийняти буддизм цілком, бо той розходиться з власним світоглядом українського філософа. Так, йому імпонує буддистський моральний тип із властивими йому рисами “доброзичливості”, “миролюбності”, “безмежної віротерпимості”, “засудженням війни”, проте не більше: “Буддистський моральний тип весь уходить у відлюдництво, чернецтво, зречення світу. Тільки життя ченця визнається з буддистської точки зору шляхом, яке веде до спокутування, а мирське життя проголошується недосконалим, незадовільним, не здатним вивести людину до пристрасно омріяної нею Нірвани. А повне зречення від світу стає керуючим правилом життя, убогий, що подорожує, – його найвищим ідеалом” [14, 50].

На останніх сторінках статті “Буддистський моральний тип” філософська критика буддизму В.В. Лесевичем досягає свого максимуму. Критиці піддаються самі вже метафізичні засади буддизму. “Буддистська метафізика, як і будь-яка інша, хоча й імпонує непосвяченим, проте являє собою не більше, ніж перевитончену переробку того фазису повсякденного мислення, який вже володіє деякими спостереженнями і зачатками знання” [14, 73].

Лесевич звинувачує буддистську метафізику в підміні пізнання розумінням, “тобто у підміні результату систематичного спостереження і досвіду, які повинні бути, дійсно наявним довірливим співвіднесенням даного, ще не пізнаного явища до іншого, зовсім невідомого” [14, 74].

Він звертає увагу і на глибоку суперечність, яка існує від самого початку у буддизмі, коли Будда пізнав, умовно кажучи, ціле (“езотеричне”), а учням повідомив лише частину (“екзотеричне”).

Висловлюючи своє ставлення до буддизму, Лесевич вважає, що у сучасному йому світі спостерігається однакове “психічне виродження” не лише “буддистського самітника”, а й “узятото до зіставлення з ним європейця”. Проте в останнього існує надія на одужання: “При всьому тому, психічне виродження першого є останнє слово його світогляду, природний і неминучий результат усього його укладу життя, тоді як психічні недуги останнього, хоча і створили “наш нервовий вік”, тим не менш є тільки результатом фатальних помилок, згубних недоглядів і сумного ухиляння від шляху, що вказує наука” [14, 76].

Як вважав В.В. Лесевич, майбутнє – за наукою. А через те, що буддизму наука невідома, то, як виявляється, він може позбутися майбутнього. А логічне продовження міркувань Лесевича наближує нас до своєрідного (вишуканого) варіанту духовного й інтелектуального європоцентризму.

Як можна було побачити, ставлення Лесевича до буддизму неоднозначне. Хоча він і знаходив в останньому привабливі моменти, проте вони виявлялись розрізненими фрагментами цілісного вчення. Буддизм було препаровано. Тим самим ми отримали приклад позитивістської редукції, яка визнає лише іманентну реальність і намагається скрізь мати справи саме і тільки з нею.

Але в існуючому інтересі В.В. Лесевича до буддизму все-таки лишається загадка, питання: “Якщо він вважав буддизм безперспективним явищем, то навіщо було стільки докладати зусиль до його популяризації? Чи це була завуальована критика”? Бо інтерес до буддизму, який виник в Європі наприкінці XIX ст., не в останню чергу завдяки зусиллям теософів, Лесевич сприймав як своєрідний небезпечний конкурент позитивістські налаштованому мисленню. Але у будь-якому разі, звернувшись до

буддизму, український мислитель виявився мимоволі “інфікованим” певною долею симпатії до нього.

В.В. Лесевич писав про буддизм у той час, коли його філософське осмислення у Російській імперії, до складу якої входила й Україна, вже було розпочате видатним мислителем В.С. Соловйовим у 80-ті роки XIX ст. у термінах “філософії всеєдності”. Проте філософські праці професійних буддологів Ф.І. Щербатського та його учня О.О. Розенберга ще не були видані. Випередив В.В. Лесевич і світоглядно зумовлені праці О.І. Введенського, Д.В. Горохова, В.Кожевникова та ін., як і в цілому зацікавлення буддизмом, яке виникло у російському суспільстві в останні роки XIX – на початку XX ст.

Відтак звернення до творчої спадщини В.В. Лесевича, присвячене буддизму, не лише розширює існуючі уявлення про погляди відомого українського мислителя, а й дає можливість рельєфніше вивчити ті інтелектуальні процеси, які відбувалися у Російській імперії на зламі XIX–XX ст.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

* Текст статті являє собою доопрацьований варіант доповіді, яка була виголошена у Санкт-Петербурзькому університеті у 2006 р. на Міжнародній науковій конференції “Торчинівські читання” і згодом видана. Див.: *Завгородній Ю.Ю.* В.В. Лесевич и его интерес к буддизму // Третьи Торчиновские чтения. Религиоведение и востоковедение. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург, 15–18 февраля 2006 г. – СПб., 2006.

1. Див.: Лесевич // *Философский энциклопедический словарь.* – М., 1983; Лесевич // *Философский словарь.* – М., 1986; *Жуков В.Н.* Лесевич // *Русская философия: Словарь.* – М., 1995.; *Огородник І.В., Русин М.Ю.* Українська філософія в іменах. – К., 1997; *Ткачук М.* Лесевич // *Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник.* – К., 2002.
2. *Aleksandrowicz M. Lesiewicz // Powszechna Encyclopedia Filozofii.* – Lublin, 2005. – Tom 6. Кг–Мс.
3. Див.: *Лосский Н.О.* История русской философии. – М., 1991; *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992; *Горський В.С.* Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996.
4. Лесевич // *Философский энциклопедический словарь.* – М., 1986..
5. Див.: *Аникеев Н.П.* Об истории индийской философии // *Вопросы философии.* – 1957. – № 2; *Лучина В.П.* Изучение буддийской философии в России // *Философские науки.* – 1962. – № 2; *Лысенко В.Г.* Ранняя буддийская философия // *Лысенко В.Г., Терентьев А.А., Шохин В.К.* Ранняя буддийская философия. Философия джайнизма. – М., 1994.
6. *Лесевич В.* Буддийский нравственный тип // *Северный вестник.* – 1886. – Май, № 5; *Лесевич В.* Новейшие движения в буддизме, поддерживаемые и распространяемые европейцами // *Русская мысль.* – 1887. – № 8; *Лесевич В.* Религиозная свобода по эдиктам царя Асоки Великого // *Вопросы философии и психологии.* – 1889. – Кн. 1 (З деякими змінами ця сама стаття під назвою “Буддизм по едиктам царя Ашоки Великого” була надрукована в: *Арнольд Э.* Свет Азии. – СПб., 1893.); *Лесевич В.* Где следует искать “настоящий буддизм”? // *Вопросы философии и психологии.* – 1890. – Кн. 3; *Лесевич В.* Предисловие к первому изданию // *Арнольд Э.* Свет Азии. – СПб., 1893; *Лесевич В.* Предисловие ко второму изданию // Там само; *Лесевич В.* Буддизм на Цейлоне // Там само; *Лесевич В.* Буддийские легенды и их соотношение с буддийскими догматами. – Одесса, 1902.
7. *Лесевич В.В.* Новейшие движения в буддизме, поддерживаемые и распространяемые европейцами // *Русская мысль.* – 1887. – № 8.

8. От издателей // *Лесевич В.* Буддийские легенды и их соотношение с буддийскими догматами. – Одесса, 1902.
9. Розсипані перли: Поети “Молодої музи”. – К., 1991.
10. *Лесевич В.* Предисловие ко второму изданию // *Арнольд Э.* Свет Азии.
11. Цит. за: *Шкуринов П.С.* Позитивизм в России XIX века. – М., 1980.
12. *Лесевич В.* Религиозная свобода по эдиктам царя Ашоки Великого // Вопросы философии и психологии. – 1889. – Кн. 1.
13. *Лесевич В.* Новейшие движения в буддизме, поддерживаемые и распространяемые европейцами // Русская мысль. – 1887. – № 8.
14. *Лесевич В.* Буддийский нравственный тип // Северный вестник. – 1886. – Май, № 5.